

УДК 378.22.091.3:004

ТЕТЯНА ІСАЄНКО

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МОВИ

У статті розкриваються сутність і зміст поняття «моральна культура особистості» та пропонуються шляхи її виховання засобами мови.

***Ключові слова:** мораль, моральність, моральна культура, особистість, виховання, культура мови, мовні засоби.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми очевидна, оскільки „зниження рівня життя більшості населення, його розшарування, знецінення традиційних моральних норм і цінностей, пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, невизначеність в оцінці подій історичного минулого українського народу, – як вважає Л.В. Чупрій, – негативно вплинули на моральні цінності підростаючого покоління. На наших очах виростає покоління молодих людей, позбавлених почуття національної гідності, гордості, якому насаджується безкультур'я, нівелюється совість, деградується мораль, честь, справедливість та меркантилізм” [12, с. 16]. Ми схвалюємо завдання „Концепції національного виховання студентської молоді”, серед яких найголовнішими вважаємо: формування національної свідомості, гідності громадянина, виховання поваги й любові до рідної землі й українських традицій; підготовка свідомої інтелігенції України, збереження інтелектуального генофонду нації; підняття престижу української мови в академічному середовищі, забезпечення і розвиток українськомовного освітнього простору; плекання поваги до своєї alma mater, розвиток академічних традицій вищого навчального закладу.

Сучасна вища технічна школа потребує здійснення кардинальних змін, спрямованих на підготовку спеціалістів, спроможних створити технологічний та економічний потенціал України, які б мали інноваційний тип мислення. Підготовка провідних спеціалістів різних рівнів та напрямів продиктована потребами сучасних ринкових відносин та стрімким розвитком суспільних процесів у світі. Разом із тим, завданням сучасної вищої технічної школи є підготовка не тільки компетентних фахівців у своїй галузі, але й інтелігентних особистостей, носіїв високої моральної культури.

Визначальна роль у формуванні мислячої, діяльної, творчої, національно свідомої людини належить мові. Для утвердження державності української мови і розширення сфери її

функціонування як основного засобу спілкування у суспільному житті країни потрібно задіяти комплекс чинників, основним серед яких є процес реального перетворення освітньо-наукової системи в національно орієнтовану, українську. Відповідно до Державної національної програми “Освіта. Україна XXI ст.”, головні завдання мовної освіти – це виховання культури, формування інтелекту, розвиток мовленнєвих здібностей особистості в процесі розв’язання життєвих проблем (побутових, виробничих, духовних) засобами мови [6, с. 15].

Аналіз досліджень та публікацій. Щоб глибоко зрозуміти поняття “моральна культура”, необхідно простежити єдність двох суспільних явищ – культури і моралі.

На сучасному етапі моральна культура є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних філософів, педагогів, психологів. Так, у роботах А.І. Арнольдова, Л.М. Архангельського, Є.М. Бабосова, В.І. Бакштановського, С.П. Винокурової, Л.Б. Волченка, А.А. Гусейнова, С.Н. Іконникової, Г.Г. Квасова, І.С. Кона, І.Ф. Надольного, Е.В. Соколова, Дм. Станкова, А.І. Титаренка, Г.В. Троцько, В.П. Тугаринова, А.К. Уледова, П.Н. Федосєєва, Е.Г. Федоренка, В.І. Шинкарука та інших авторів підкреслюється складна структурна диференціація, багатоаспектність, поліфункціональність моральної культури, відзначається її гуманістична спрямованість, висока соціальна значимість.

Аналіз публікацій засвідчив, що науковцями активно обговорюється проблема формування культури ділового мовлення фахівців різних галузей (Л. Барановська, М. Зубков, Н. Тоцька, О. Любашенко та ін.), формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності майбутніх фахівців (Н. Бабич, М. Вашуленко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Г. Сагач та ін.), специфіку творчого використання інформації про феномен мови й мовлення (О. Смирницький, А. Супрун, С. Семчинський, Л. Щерба та ін.), особливості публічного мовлення (Г. Сагач, Н. Бабич, Б. Головін, І. Шведов, П. Таранов, П. Сопер, І. Томан, Д. Карнегі), формування й удосконалення професійного мовлення (О. Муромцева, В. Жовтобрюх, Л. Струганець) тощо.

Мета статті полягає у розкритті сутності й змісту поняття “моральна культура особистості” та висвітленні шляхів її виховання засобами мови.

Виклад основного матеріалу. Моральна культура визначається вченими як найголовніший компонент духовного життя людини, який характеризує її досягнення в оволодінні основами моралі і становить мету морального виховання. Приймаючи таке трактування, вважаємо за доцільне оперувати такими поняттями, як мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички, моральна спрямованість.

Основним змістом моральної культури є мораль – форма суспільної свідомості, суспільний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людини в усіх сферах суспільного життя. У моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, у тих нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо. Усі ці поняття мають оцінний і регулюючий характер, тому мораль, за визначенням І.М. Даниленка, є не тільки універсальним всюдисущим регулятором життя людей, а й показником їхньої соціальної зрілості [5, с. 39]. Мораль, на думку Б.Т. Лихачова, спираючись на силу суспільної думки, використовує духовне заохочення, примушування, спонукання, засудження, впливає на свідомість людей, виховує їх за прийнятими в суспільстві моральними законами [9, с. 32]. Мораль визначає, якою має бути людина в суспільстві і які головні якості слід у неї формувати. Але моральні норми і правила поведінки, сформовані в суспільстві, не мають обов’язкового характеру. Зобов’язання їх виконувати покладаються на людей громадською думкою, схваленням чи осудом їх дій і вчинків. Цим і пояснюється величезна роль виховання в суспільстві.

Проаналізувавши праці О.С. Богданової, А.М. Бойко, І.С. Мар’єнка, В.О. Сухомлинського, ми дійшли висновку, що моральне виховання – це планомірний, цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток людини через організацію умов, у яких формуються її духовна, емоційна, світоглядна сфера та поведінка відповідно до моралі суспільства і загальнолюдських морально-етичних цінностей, тобто формується моральна культура особистості.

Далі поняття “моральна культура” ми будемо розглядати як результат морального виховання, його головну мету та якісну характеристику.

На всіх етапах розвитку моральне виховання цікавило людське суспільство. В етичних поглядах античних філософів найвищою цінністю і привілеєм людини вважається право на щасливе життя (Аристотель, Сократ). Сократ вищою моральною цінністю вважав справедливість, Платон – внутрішнє вдосконалення. Протагор убачав у людині мірило всіх речей. Важливий внесок у розуміння суті моральності людини внесли Конфуцій, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше. На двох основних ідеях – безумовної самоцінності людської особистості й обов'язку – базується етична система І. Канта. Праці великих педагогів Я.А. Коменського, Д. Локка, Й.Г. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо пронизані ідеями моральності. Духовні витоки моралі українського народу глибоко розкриті у вченні Г.С. Сковороди про духовний світ людини. Шлях до морального вдосконалення він убачав у самопізнанні, освіті, науці. Як бачимо, проблеми моралі цікавили вчених давно. Але термін “моральна культура” з'явився тільки в кінці XIX століття. У науковій літературі він став застосовуватись ще пізніше.

Досліджуючи праці вчених, ми дійшли висновку, що суб'єктивний підхід кожного дослідника дозволяє йому давати власне трактування моральної культури. Наприклад, Л.Б. Волченко визначає її як “стимулюючий початок розвитку особистої моральності в конкретно-історичних умовах” [2, с. 45]. А. Гусейнов головним у моральній культурі вбачає моральні цінності, які закріпилися в суспільній думці та визнаються більшістю [4, с. 13].

Особливу цінність мають погляди В.О. Сухомлинського. Моральну культуру особистості він визначає як грань, момент суспільної суті людини, що відображає моральний потенціал особистості, який полягає в усвідомленні суспільно значимого зв'язку зі світом та іншими людьми, а також у специфічних способах освоєння і відтворення моральних відносин [8, с. 10]. Виходячи з цього, вважаємо, що основний зміст моральної культури – глибоке засвоєння гуманістичних цінностей, той рівень оволодіння ними, коли вони набувають особистісного змісту, перетворюються на мотив поведінки.

Наведені визначення дозволяють зробити висновок, що моральна культура особистості – складна структурована система. До визначення її компонентів автори підходять по-різному. Зокрема, Т.Р. Гуменникова вказує на наявність чотирьох складових частин структури досліджуваного поняття: когнітивного (знання в галузі моральності), потребово-емоційного (потреби, мотиви поведінки, емоції та почуття), регулятивного (конкретні вияви почуттів) та діяльнісно-практичного (уміння, навички, дії, поведінка) компонентів [3, с. 15]. Такий погляд на структуру моральної культури, на нашу думку, дає можливість сприймати її як цілісну систему, особливий, сконцентрований сплав знань, переконань і практичних дій.

Базовим для етики й педагогіки є послідовно обґрунтоване ще у XVIII ст. французьким філософом К. Гельвецієм положення, згідно з яким моральна культура особистості формується в процесі виховання, і це єдиний спосіб оволодіння моральними нормами культури. Та сьогодні це положення потребує переосмислення відповідно до завдань оновлення всіх сфер людської життєдіяльності й побудови в нашій країні справді гуманістичного і демократичного суспільства. Моральна культура містить увесь спектр взаємин із навколишнім світом, передбачає вміння любити й поважати людину, жити серед людей і для людей, формувати моральне ставлення до людини й суспільства, створити атмосферу довіри, поваги до людської гідності, духовно-моральну, психологічно комфортну атмосферу у взаєминах. Це, на нашу думку, можливо виховати в особистості в першу чергу за допомогою мови, оскільки вона є тим феноменом, який забезпечує функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації. Втрата мови, денаціоналізація народу призводить, як зазначав О. Потєбня, до „дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення” [10, с. 188].

Сьогодні культура майбутнього фахівця пов'язується з досконалим оволодінням українською мовою, опануванням лексичними, стильовими тонкощами, умінням послуговатися її багатством у професійній діяльності, в усіх сферах життя і діяльності

суспільства. Фахівець повинен вільно володіти письмовою та усною формами національної мови, використовувати свої знання у професійній діяльності та у міжособистісному спілкуванні, тобто мати високий рівень мовної культури. Під терміном “культура мови” розуміють відповідність її не тільки сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, які свідчать про її комунікативну досконалість. Це точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доцільність. Проблема мовної культури сучасної молоді є актуальною, і це незаперечний факт, оскільки вона є показником рівня моральної культури особистості.

На сучасному етапі, коли відбуваються зміни в суспільному житті України, стають іншими пріоритети діяльності й розвитку особистості, особливого значення набуває культура спілкування. Поява у мовленні сучасної молоді значної кількості сленгів, жаргонів змушує серйозно замислитися над проблемою чистоти мови, що є ключовою з погляду національної культури, у тому числі й мовної. Адже рідна мова – запорука інтелектуального зростання, розвитку, першооснова існування нації.

Людина, яка не намагається вдосконалювати свої знання та вміння якісно користуватися мовою, створює своєрідний мовний антимідж. Він, на нашу думку, найбільше шкодить людині, яка порушує точність, логічність, правильність, чистоту у висловлюванні, що є основними комунікативними ознаками мовлення. Найбільш важливим для мовленнєвого портрета особистості ми вважаємо чистоту її мовлення – відсутність у мовленні нелітературних елементів (Н.Д. Бабич) [7, с. 58], що спостерігається в трьох аспектах: орфоепічному (правильна літературно-нормативна вимова), інтонаційному (відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання), у слововживанні (уникнення позалітературних лексем).

Найбільше занепокоєння науковців, педагогів саме й викликає те, що у мовленні представників різних поколінь спостерігається перенасичення позалітературними лексичними одиницями. Особливо це стосується сучасної студентської молоді. Нерідко в мові студентів можна почути просторічну, згубілу лексику, яка створює іронічний колорит у спілкуванні. Наприклад: брешеш, не гавкай, не скигли, насобачитись. У студентських колективах виникає багато жаргонізмів. Наприклад: пара – “двійка”, шпори – “шпаргалки”, хвіст – “академічна заборгованість”, студак – “студентський квиток”, домашка – “домашнє завдання”, скатать вишку – “списати завдання з вищої математики”, не паритись – “не надавати значення, не переживати”, общага – “гуртожиток” тощо. Більшість жаргонізмів – це слова загальнонародної мови, вживані в специфічному значенні.

Значною проблемою порушення чистоти мовлення є явище, що дістало назву суржик. Чітке визначення суржику і пов'язаної з ним загрози тотального розмивання норм української літературної мови дав свого часу лише Борис Антоненко-Давидович у праці “Як ми говоримо”. “Недобре, – зазначав письменник, – коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови, плутає обидві ці мови, перемишує їхні слова, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч чи, як кажуть у нас, в Україні, суржик” [1, с. 19]. Одна з перших його дослідниць Олександра Сербенська розвинула погляд Бориса Антоненка-Давидовича на субмову як zdeградовану під тиском русифікації форму українського мовлення, підкресливши, крім лінгвістичного, ще й психологічний аспект її негативного впливу на свідомість. “Сьогодні слово “суржик”, – пише Олександра Сербенська, – почали вживати і в ширшому розумінні – як назву zdeградованого, убогого духовного світу людини, її відірваності від рідного, як назву для мішанини залишків давнього, батьківського, з тим чужим, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітиву, адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову...” [11, с. 184].

Низький рівень живомовної культури – це необізнаність із мовними нормами, байдуже ставлення до свого мовлення, лінєвство думки, мовна неохайність, невміння й небажання контролювати себе. Віками активно діяв механізм розхитування норм, вірус зневаги до

української мови. Виховувати в собі повагу до мови, якою спілкуємося – це, передовсім, шанувати себе, виявляти повагу до народу, його історії, культури. Адже мова – своєрідний генетичний код нації, а не лише засіб спілкування.

Визначаючи основні комунікативні ознаки культури мовлення, слід зауважити, що вони, існуючи самостійно, підпорядковуються одній глобальній – правильності, бо залежать від того, порушені чи не порушені у мовленні правила. Точність – одна з головних ознак культури мовлення майбутнього фахівця, оскільки специфіка професійного мовлення полягає в обслуговуванні сфери виробничих відносин, потреб спілкування між представниками однієї професії. Добре знання мови фаху підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складній професійній ситуації. “Точним можна назвати таке мовлення, – вважає Н.Д. Бабич, – коли вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку” [7, с. 92]. Точність мовлення залежить не лише від вибору слів, а й від уміння або невміння автора зіставити слово і предмет, слово і дію, слово і поняття. Отже, найголовнішим засобом точності мовлення є лексичне багатство української мови, бо воно містить великі можливості для вибору. Наприклад, щоб утворити словосполучення з прикметниками професіональний, професійний, ми повинні точно визначити їхній смисл: обидва прикметники мають однакове значення, але їх співвідносять із різними словами: професіональний – професіонал, професійний – професія. Вони вказують на зв'язок із професією: професійна (професіональна) підготовка; професійні (професіональні) інтереси. Але є різниця щодо їх сполучуваності з іншими словами. Професійний має ширше коло зв'язків. Переважає у сполученні з іменниками хвороба, захворювання, травма та ін. У сполучі професійна спілка взаємозаміна прикметників не допускається. Професіональний найчастіше вживається тоді, коли треба підкреслити значення “такий, що стосується професіоналів, не аматорів; фаховий”: професіональний будівельник, тобто людина, що обрала своїм фахом будівельну справу. Отже, точність мовлення вимагає повної співвідносності слів із реальною дійсністю.

Рівень професіоналізму людини визначається не тільки ґрунтовним знанням основ свого фаху, а й умінням застосовувати здобуті знання на практиці, реалізувати їх через слово. Для вільного володіння усною та писемною формами професійного спілкування студенти нефілологічних ВНЗ повинні мати чималий активний лексичний запас фахової термінології, бо мовленнєва специфіка даного стилю спілкування визначається насамперед великою кількістю термінів, що активно обслуговують сферу професійно-виробничої діяльності. Термінологічна лексика має велике значення і для науково-виробничої комунікації, сприяючи її інтелектуалізації, полегшує процес засвоєння знань та реалізації їх у майбутній фаховій діяльності, є засобом розширення активного професійно зумовленого словникового запасу, підвищує культурний рівень майбутньої української інтелігенції.

Перед сучасною освітою на передній план виступає завдання інтелектуального розвитку. Мислення сучасної особистості мусить бути логічним, оскільки без належного обґрунтування ті чи інші думки не будуть достатньо переконливими для оточуючих. Логічність виявляється в точності вживання слів і словосполучень, у правильності побудови речень, у смисловій завершеності тексту. На основі логічності визначаються доступність, дієвість, доречність мовлення. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови і законами зв'язного мовлення. Тож завдання учителя, викладача – в тому, щоб навчити учнів, студентів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки в усній та писемній формах, чітко і переконливо обґрунтовувати своє бачення питання, виробляти власне розуміння життя та ставлення до нього.

Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням їх передати співбесідникові. Мовознавчий аспект його формування опирається на розуміння логічності мовлення як досягнення смислової погодженості частин висловлювання. Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні „мислення – мова – мовлення” і залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності,

знання законів логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності. У формальній логіці основними формами абстрактного мислення виступають поняття, судження, умовиводи, які мають нерозривний зв'язок з мовою.

Висновки. Сучасна молода людина, що претендує на звання всебічно розвинутої особистості, носія високої моральної культури, повинна оперувати знаннями про комунікативні ознаки якісного мовлення; про сутність спілкування і його механізми; закони та принципи спілкування; комунікативні ситуації; моделі поведінки в процесі спілкування; способи, прийоми, засоби й форми передачі інформації при спілкуванні та інше, що найсуттєвіше реалізує основну мету вивчення української мови, яка полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, котра володіє уміннями і навичками вільно, комунікативно вмотивовано користуватися мовними засобами.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович. – К.: Вид. дім «КМ Akademia», 1994. – 254 с.
2. Волченко Л.Б. Гуманність, деликатність, везливість, етикет / Л.Б. Волченко – М.: Изд-во Московского университета, 1992 – 115 с.
3. Гуменникова Т.Р. Першооснови моральної культури / Т.Р. Гуменникова // Початкова школа. – 1995. – №4. – С. 14 – 16.
4. Гусейнов А.А. Перестройка: новый образ морали (этическая мысль) / А.А. Гусейнов. – К.: Политиздат, 1990 – 168 с.
5. Даниленко И.М. Моральные критерии социальной зрелости личности / И.М. Даниленко. – М., 1980. – 64 с.
6. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
7. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / за ред. Н.Д. Бабич. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.
8. Курзова Н.А. Сухомлинский о формировании нравственной культуры личности / Н.А. Курзова: Автореф. Дис... канд. Филос. Наук. – Л, 1987. – 17 с.
9. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций / Б.Т. Лихачев / Учеб. пособие для студентов педагог. Учеб. Заведений и слушателей ИПК и ФПК. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2000. – 523 с.
10. Потебня О.О. Эстетика и поэтика слова: Збірник / Олександр Опанасович Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 315 с.
11. Сербенська О. Антисуржик: вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: навч. посіб. / О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин, Ю. Редько, Н. Станкевич [та ін.]. – Львів: нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 257 с.
12. Чупрій Л.В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи / Л.В. Чупрій // Дзеркало тижня. – 2007. – №40. – С. 16 – 18.

Стаття надійшла до редакції 25.03. 2013.

Исаенко Т.

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, Украина

ВОСПИТАНИЕ МОРАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ СРЕДСТВАМИ ЯЗЫКА

В статье раскрыты сущность и содержание понятия «моральная культура личности» и предлагаются пути ее воспитания средствами языка.

Ключевые слова: мораль, нравственность, моральная культура, личность, воспитание, культура речи, речевые средства.

Isaenko T.

Poltava national technical university named after Jury Kondratyuk, Ukraine

EDUCATION OF THE INDIVIDUAL MORAL CULTURE BY THE WAYS OF SPEECH

Subject-matter and the concept content of the «individual moral culture» is revealed and ways of its education by means of speech are offered in the article.

Keywords: morals, ethics, moral culture, personality, education, speech culture, language means.